

Stockholms universitet
Institutionen för nordiska språk
Kollokviet för historisk språkforskning

Onsdagen den 24 september 2008
kl. 14.00–16.00 (**OBS!**)
D600 (institutionsbiblioteket)

Magnus Källström:

Runan **u** som tecken för /o(:)/ i den yngre futharken: kronologisk markör eller regellös variation?

I den 16-typiga futharken stod nästan varje tecken för mer än ett enda ljud och särskilt vokalerunorna var mångfunktionella. Runan **u** – med namnet *ūrr* – markerade exempelvis förutom /u/ även /o/, /y/, /ø/ och /ø/. Dessutom användes runan för konsonantiskt /u/ och ibland även för diftongerna /au/ och /øy/.

Under loppet av 1000-talet fick **u**-runan en viss avlastning, dels introduktionen av den stungna varianten **h** **y** för (i första hand) /y/ och /ø/, dels genom att den s.k. åsrunan (**o**), som tidigare använts för nasalt /ã/ (och /æ/), började användas som tecken för /o/. Det senare bruket anses ha sitt ursprung i att initialljudet i runans namn *āss* (< urn. **ansur*) genomgick en ljudförändring och att namnet i stället fick uttalet [o:ss].

I den äldre runologiska litteraturen har både **o**- och **u**-runans ljudvärden spelat en viktig roll i tidfästningen av de vikingatida runinskrifterna. Man menade att **o**-runan hade antagit sitt nya ljudvärde omkring 1050, och att **u**-runan efter denna tidpunkt mera sällan användes för /o/.

Värdet av **o**-runans förändrade ljudvärde för datering har på senare tid kraftigt ifrågasatts (Williams 1990), och denna kritik har också indirekt träffat användningen av **u**-runan för samma ändamål. I sin avhandling framhåller Henrik Williams (s. 146 f.) exempelvis att

[a]ntagandet att **u**-runan upphört att beteckna /o/ redan vid mitten av 1000-talet och att åsrunan vid denna tid konsekvent övertagit beteckningen för detta ljud är felaktig (se SmR s. 23). I själva verket förekommer **u**-runan för /o/ in i medeltiden (se VgR s. LI). Inte heller i det vikingatida materialet har **u**-runans ljudvärde någon större betydelse för absolut datering. En och samma ristare kan variera sitt bruk av **o** och **u** för /o/. Sålunda möter t.ex. hos Öpir **bro** *brō* i den av honom signerade U 36 men **bru** i den likaledes av honom ristade U 462 [...].

Det råder knappast något tvivel om att **u**-runan har funnits kvar som en alternativ beteckning för /o/ även efter den tidpunkt då åsrunan hade antagit ett nytt ljudvärde. Men är användningen av **u**-runan helt godtycklig i inskrifterna eller finns det några mönster? Min avsikt är att belysa och diskutera dessa frågor med utgångspunkt i en pilotundersökning av bruket i de vikingatida runinskrifterna från Mälardalen.

Referenser:

- Williams, Henrik. 1990. Åsrunan. *Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk. (Runrön 3.)
VgR = *Västergötlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–70. Stockholm. (SRI 5.)
SmR = *Smålands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Ragnar Kinander. 1935–60. Stockholm. (SRI 4.)